

Pap Ferenc:

Bűnbánat és úrvacsora: szertartási, teológiai és terminológiai kérdések¹

A Generális Konvent Liturgiai Bizottsága több éve fáradozik a magyar református egyház istentiszteleti életének feltérképezésével, erősségeinek és hiányainak felmérésével, istentiszteletünk teológiai és történeti értelmezésével, hogy a református istentisztelet, mint az egyház életének központi összetevője, megújulhasson, annak hibáit javíthassuk, hiányosságait pótolhassuk. A liturgiai munkálkodás, egyúttal a magyar református istentisztelet megújulásának teológiai alapokmánya a 2010-ben megjelent *Reformátusok a kegyelem trónusánál* című kiadvány.²

A megújulás egyik axiómája az, hogy az istentiszteletben, különösen a vasár- és ünnepnap (fő)istentiszteletben az igehirdetés és a sákramentum, az írott, hirdetett és látható ige szétválaszthatatlanul összetartozik. Az ún. úrvacsorás istentisztelet nem a „teljes”, azaz prédikációs istentisztelettől jól elkülönülő függeléke, hanem szerves része, amit még akkor is tükröznie kell a liturgikus rendnek és a szertartáskönyvnek (ágendának), ha történetesen nem kerül sor úrvacsorai közösségre.³ Az 1985 előtti hivatalos ágendák az istentisztelet fő-, ill. alapformája-

ként, első helyen a prédikációs istentiszteletet közzétették, az úrvacsora szertartásrendjét külön és elkülönülő liturgikus egységként kezelték.⁴ Meggyőződésünk szerint az úrvacsora szertartásának teológiai és liturgiai tisztázása, keresztyén és protestáns gyakorlat szerinti visszaalakítása a jelenlegi liturgiai folyamatok, munkálatok és a liturgiai megújulás egyik kardinális kérdése. A törekvés azonban egyértelműen nem csupán liturgiai, hanem teológiai és terminológiai megfontolásokkal, problémákkal is összefüggésben van.

A magyar református gyakorlatban a XIX. század folyamán a bűnvallás szertartása és az úrvacsora liturgiája sajnálatosan összenőtt, összekeveredett, ami egyébként az úrvacsora értelmét és az úrvacsoráról alkotott képet is befolyásolta és befolyásolja, sőt torzítja mind a mai napig, és negatív hatást gyakorol a református spiritualitásra, ha ilyenről egyáltalán lehet beszélni. Pásztor János a fent említett folyamatot liturgiai önmegfosztásnak nevezi. Véleménye szerint az úrvacsorát klasszikusan bevezető nagy hálaadó (eucharisztikus) imádság helyére került a bűnvalló imádság, „aminek az istentisztelet elején van a helye.”⁵ Ennek a folyamatnak az lett a következménye, hogy az „úrvacsora elveszítette örvendező jellegét, ami az apostoli egyház úrvacsoráját jellemezte.”⁶ Az úrvacsora maga lett a bűnbánati aktus, komor hangulat és szomorúság jellemzi, amit felerősítenek az úrvacsoraosztás alatti, egyéni bűnbánatra, bűnbocsánatra, bűnös állapotra vonatkozó egyébként igen népszerű énekek, amelyek eredeti értelmüknél és célkitűzésüknél fogva tulajdonképpen nem úrvacsorai énekek.

A bűnbánati cselekmény (*actus penitentialis* vagy *poenitentialis* vagy *paenitentialis*) a nyugati keresztyén liturgiában valójában két cselek-

¹ Előadasként elhangzott a KEGA 008UJS/2014 projekt nemzetközi tudományos konferenciáján, 2015. október 14-én Komáromban (Aktuális terminológia a jelenkori protestáns teológiában – nemzetközi tudományos konferencia; Aktuális terminológia v súčasnej protestantskej teológii – medzinárodná vedecká konferencia, Komárom – Komárno, SJE RTK – RTF UJS) Az itt közölt tanulmány az előadás szerkesztett változata.

² Fekete Károly – Bódis Tamás – Fekete Csaba – Görözd Zsolt – Kádár Ferenc – Kelemen Attila – Kocsev Miklós – Szűcs Ferenc – Zalatnay István: *Reformátusok a kegyelem trónusánál. A magyar református istentisztelet megújulásának teológiai alapelvei*. Budapest, 2010. Vö. Pap Ferenc: „Reformátusok a kegyelem trónusánál.” *Teológiai alapelvek és a mai magyar református istentisztelet kérdései*. In: Collegium Doctorum VII (2011) 180–192.; Pap Ferenc: *Ágendareform és egyházi év. Néhány szó egyik égető kérdésünkről*. In: Pap Ferenc (szerk.): *Dicsőség tükre. Művészeti és teológiai tanulmányok*. Budapest, 2014, 86–106.

³ Vö. *Reformátusok a kegyelem trónusánál*, 17–18.

⁴ Pásztor János: *Liturgika. A magyar református istentisztelet múltja, jelene, jövője a Szentírás világosságában*. Komárom, 2015, 130. A jelen tanulmányban nincs mód arra, hogy az úrvacsorázás gyakorlásának történelmi alakulásával foglalkozzam. A mai magyarországi gyakorlatba enged betekintést egy statisztikai felmérés alapján: Fekete Ágnes: *Liturgia és idő a magyar istentiszteleti gyakorlat egy 1968-as és egy mai felmérés tükrében*. Budapest, 2013, 102–113. (Doktori értekezés, kézirat; internetes elérhetősége: http://liturgiaesido.pirin.hu/wp-content/uploads/2014/11/Doktori_Fekete_Agnes_20131.pdf).

⁵ Pásztor: *Liturgika*, 132.

⁶ Pásztor: *Liturgika*, 132.

ményből áll: a közgyónásból, mint kötött szövegű imádságból (*confessio generalis*, *Offene Schuld*, bűnvallás, bűnvalló imádság, *Confiteor*), valamint a gyónó (bűnbánati) kérdésekből (*confessio specialis*). Ezt követte a feloldozás, a bűnbocsánat-hirdetés (*absolutio*).⁷ A misében, azaz a keresztyén istentisztelet nagyformájában (főistentisztelet) a bűnbánati aktus a liturgia bevezető szakaszában (*ritus initiales*) rögzült. A II. Vatikáni Zsinat előtti és utáni gyakorlat több ponton eltér, de tény, hogy a nyugati keresztyén istentiszteleti cselekmény bevezetéséhez mintegy 1300 éve hozzá tartozik a bűnbánat-tartás. A protestáns, így főként a református liturgikus gyakorlatban Európa református vidékein és hazánkban két módozat terjedt el az istentiszteleti bűnbánat-tartásra, ami nagy valószínűséggel minden vasár- és ünnepnapra főistentisztelet részét képezte függetlenül attól, hogy éltek-e vagy sem az úrvacsorával: az istentisztelet bevezető részében, elején vagy a prédikációs rész után, de az úrvacsora szertartását megelőzően (pl. Szenci Molnár Albert pfalzi ágendafordítása; Oppenheimi Biblia, 1612).⁸

A mi fogalmaink szerinti svájci területeken (dél-német liturgikus tájegység) arra törekedtek a reformáció korában, hogy a reformációt megelőzően a misétől elvált, anyanyelvi prédikációs istentiszteletet (*pronaus*) és az úrvacsorai szertartást újból összekapcsolják, egyesítsék. Ennek a prédikációs istentiszteletnek állandó, de nem feltétlenül rögzült helyen felhangzó eleme volt a bűnvallás (közgyónás) és a hozzá kapcsolódó feloldozás. A dél-német régió különféle megoldásai tehát feltehetően az eredendően egységes, de a reformáció előtt prédikációs és úrvacsorai istentiszteletté kettévált liturgikus cselekmények újbóli egységesítéséből érthetők, a bűnbánati aktus liturgikus helyét alapvetően befolyásolta a *pronaus* helyben szokásos korábbi gyakorlata.

A gyónó-bűnbánati kérdések eredendően az ember bűnére, megváltására, feltámadására kérdeztek rá, és még a Ravasz László nevével fém-

⁷ Részletesen lásd: Pap Ferenc: *Református gyónás. A bűnvallás, bűnbocsánat-hirdetés történeti és gyakorlati kérdései*. In: Porta Speciosa I (2007) 28–50. A jelen tanulmányban több ponton építke a korábbi írásomra, amely az interneten is olvasható: <http://www.parokia.hu/data/downloads/2011/10/14/ps2007.pdf>

⁸ Vö. *Liturgia Sacrae Cænæ*. Az az: *Ur Vacsorajanak Ki-öfztáfában-való Rend és Cselekedet*. Patakon, 1658. Közreadja: Fekete Csaba. Sárospatak, 2003, 72. (Acta Patakina XV.)

jelzett ágendahagyományban (1927, 1930) sem az úrvacsora tanítására, tartalmára vonatkoztak. Miután az úrvacsorai liturgia és a bűnbánati cselekmény végképp összemosódott, a kérdések értelmének elhalványodásával kialakultak az ún. „úrvacsorai kérdések”.⁹ A XX. század második felében megjelent úrvacsorai kérdéseknek és a történeti bűnbánati-gyónó kérdéseknek eredendően sincs közük egymáshoz.¹⁰ Az ismertetett folyamatot, jelenséget és fejleményt egyszerre tarthatjuk történeti, teológiai és terminológiai tévedésnek. Az elméleti és gyakorlati dilemma az, hogy lehet-e, szabad-e a kialakult helyzetet (a bűnvallás és az úrvacsora szertartásának összemosódása, „úrvacsorai kérdések”, teológiai deficit az úrvacsorai gyakorlatban) „történelmi” adottságként, fejlődésként, alaphelyzetként, kiindulópontként kezelni, miközben tudatában vagyunk, hogy legfeljebb csak visszafejlődésről, torzulásról van szó. A Liturgiai Bizottság életben tarthat-e olyan gyakorlatot a továbbiakban is, amiről nyilvánvalóan tudjuk és tapasztaljuk, hogy helytelen, és teológiai-spirituális deficitet eredményezett? A megfontolások, úgy tűnik, leginkább abba az irányba mozognak, hogy a bűnvallás szertartási cselekményének és az úrvacsora liturgiájának történetileg igazolt és hiteles, egyértelmű szétválasztása túlságosan nagy zavart okozna a gyülekezetek, a gyülekezeti tagok számára, ezért nem szabad még úgy sem belemenni a két cselekménybe, hogy a bűnbánati aktus világosan megelőzze az úrvacsorai liturgiát. Ez az álláspont, gondolkodás annak ellenére látszik erősnek és tartja magát, hogy a magyar protestáns, liturgiátörténeti

⁹ A kérdéshez lásd legújabban: Fekete Csaba: *Úrvacsorai kérdéseink történetéhez*. In: Theológiai Szemle LVIII (2015/2) 74–77.

¹⁰ Pásztor János teológiai és lélektani szempontból kifogásolja az 1930-as ágenda gyónó kérdéseit. Ahogyan az 1985-ös rendtartás, úgy Pásztor János sem bűnvalló, hanem hitvalló kérdésekről és feleletekről beszél. Az említett kifogások miatt „hozott vissza az 1985-ös rendtartás a reformáció korából való és az úrvacsora lényegét kifejező kérdéseket és feleleteket.” Pásztor: *Liturgika*, 134. Az úrvacsorai kérdések, mint olyan tulajdonképpen ismeretlenek a (magyar) liturgiátörténetben, ezért azokat nem is nagyon lehetett visszahozni. A Samarjai-ágendában (1636) szereplő kérdés összefüggéseinek bemutatásától e helyen el kell tekintenem. Az 1985-ös rendtartásban a szereztetési igék után következik *A magunk megpróbálása*, majd az *Úrvacsorai imádság*, *Hitvallás*. Az Apostoli Hitvallást követi a *Vallástétel és fogadalom (úrvacsorai kérdések)*, majd a *Bűnbocsánat-hirdetés és meghívás. Istentiszteleti Rendtartás*. Budapest, 1985, 66–67., 97–99.

előzmények több, mint háromszáz éven keresztül mást mutatnak, sőt Kálvin és a testvéregyházak történeti és kortárs gyakorlata sem igazolja ezt a felfogást.

A problémát azonban bonyolítja, hogy a Fekete Ágnes református lelkész és munkatársa által 2010-2012 között elvégzett magyarországi liturgiai felmérés egyik fontos, számszerűen jelentkező eredménye volt az az általános igény, hogy a bűnvallás legyen része minden istentiszteletnek, legalábbis a vasár- és ünnepnapai főistentiszteletnek (nagyformának), különálló, önálló liturgiai elemként (nem az első imádság részeként), kötött vagy szabad formában, a lelkész által imádkozva, vagy együttes hangos imádság formájában. Ez az igény érzékelhetően jelentkezett az 1968-as liturgiai felmérésben is, de az önálló bűnvalló rész az 1985-ös magyarországi rendtartásban sem jelent meg.¹¹ A bűnvalláshoz azonban feloldozásnak, bűnbocsánat-hirdetésnek is kell kapcsolódnia.

A Generális Konvent Liturgiai Bizottsága a fent röviden ismertetett felméréstől függetlenül szintén kitüntetetten foglalkozott *Szükséges a bűnvallás és a feloldozás* cím alatt a kérdéskörrel. Érdemes ezt a néhány bekezdést szó szerint idéznünk, a szövegben kiemelve láthatjuk azokat a liturgiai szakkifejezéseket, teológiai terminológiákat, amelyek relevánsak tárgyalt témánkra nézve.

„A szertartás első harmadában elhangzó nyilvános bűnvallás (közgyónás) és a kegyelemhirdetés összetartoznak. Bűnvallás és megtérés nélkül nincs újjászületés, sem hálaadás és megszentelődés.

Az istentiszteletre az ember a hétköznapi életből érkezik, amelyek rányomják bélyegüket az Istennel találkozni készülő emberre, aki bűneivel jön az istentiszteletre. Terhétől Isten előtti imádsággal szabadul. Ennek lelki folyamatában a bűnvallás, mint ősrégi istentiszteleti elem, azzal a rendeltetéssel bír, hogy az Istennel az apostoli köszöntés megszólításában, az Isten rendelését kinyilvánító Igében találkozó ember igazi önismeretre jusson, elismerje bűnösségét, és ezt a bizonyossággal vallja meg, hogy Jézus Krisztusért Isten azokat megbocsátotta. A bűnvallás odasegít bennünket a kegyelmes Istenhez.

¹¹ Fekete: *Liturgia és idő*, 148–154.

A nyilvános bűnvallásban (közgyónás) a gyülekezet tagjai lehetőséget kapnak arra, hogy számba vegyék bűneiket, és elszámoljanak azokkal Istennek. Így megkönnyebbültebben és a megtisztulás érzésével tudnak továbblépni az igazi közösségélmény felé. Ezt a továbblépést az teszi lehetségessé, hogy a bűnvallás után a kegyelmes Isten válaszát hallják meg (kegyelemhirdetés – feloldozás). Ez felszabadító és felemelő érzés. A feloldozás Igéje után, már egészen Istenhez közel, képes az ember a kegyelmes Istent dicsőíteni.

A röviden vázolt lelki folyamat a református istentisztelet első harmadának háttérét képezi. Isten előtti megállásunk a bűn, megváltás, hálaadás hármasság beosztásához (vö. Heidelbergi Káté), valamint a keresztyén élet mozzanataihoz – megtérés, újjászületés, megszentelődés – híven kezdődik. Bűnvallás és megtérés nélkül nincs újjászületés, sem hálaadás és megszentelődés.

Az istentiszteleti keret első harmadában van a bűnvallás helye mind a közösségi, nyilvános formáját, mind az egyéni (csendes bűnvallás) formáját tekintve.

A közösségi bűnvallás többféle módon is történhet; kötött formáinál is igazodni kell az egyházi év adott időszakához. A bűnvallás és feloldozás komolyan vétele felerősíti a dicsőítést, hálaadást, megszentelődést hordozó további istentiszteleti elemeket is.

Lényeges, hogy a bűnvallás után elhangzó feloldozó igéket (pl. Jn 3,16) a liturgus-lelképásztor hirdeti meg áldó mozdulat kíséretében.”¹²

Világosan kitűnik egyrészt az, hogy a teológiai–liturgiai alapokmány a keresztyén istentisztelet-történetből kiindulva az istentisztelet bevezető részében, kezdeti szakaszában tartja elengedhetetlennek, bevezetendőnek, elhelyezendőnek, megerősítendőnek tartja a bűnbánati aktust, amelyről elválaszthatatlan a feloldozás, bűnbocsánat-hirdetés. Liturgiai terminológiai szempontból is a magyar történeti hagyományokat követi az irat, amikor jelzi, hogy a nyilvános bűnvallás alatt a közgyónást érti. A következő szakkifejezéseket találjuk a liturgiai iratban a bűnvalló imádságra (*confessio generalis*): nyilvános bűnvallás (közgyónás), bűnvallás.¹³

¹² *Reformátusok a kegyelem trónusánál*, 21–22.

¹³ E helyen is és a továbbiakban mindenütt a vizsgált szakkifejezéseket – minden további utalás nélkül – *dőlt betűvel* és az eredeti helyesírás szerint idézem.

Némileg bonyolultabbnak és talán bizonytalanabbnak tűnnek az *absolutio* megnevezései: *kegyelemhirdetés*, *feloldozás*, *kegyelemhirdetés – feloldozás*, *feloldozás Igéje*, *feloldozó igék*.¹⁴ A gyónó kérdések (*confessio specialis*) nem kerülnek elő, ahogyan – figyeljük meg – egyáltalán nincs szó arról, hogy a liturgikus elem, amely bevezetésére nagy igény mutatkozik, azaz a bűnvallás és a feloldozás milyen kapcsolatban, kapcsolatrendszerben áll az úrvacsorával, az úrvacsorai liturgiával. További teológiai-dogmatikai feladat annak a tisztázása, hogy a feloldozás (*absolutio*) és a kegyelemhirdetés (kvázi *verbum gratiae*; *Trostspruch*) mennyiben és hogyan azonos vagy eltérő.¹⁵ A római katolikus felfogás különbséget tesz a bűnbánati szentség (*sacramentum paenitentiae*; köznyelven: gyónás), a szentségi feloldozás (*absolutio*) és a pap bűnbocsánatot kérő fohászkodása között – amit egyekben *absolution*nak nevez a hivatalos latin nyelvű kiadás – a mise kezdetén (*Irgalmazzon nekünk a mindenható Isten, bocsássa meg bűneinket, és vezessen el az örök életre!*).¹⁶

Az ún. Csiha-féle agenda (1998, 2010) egységes magyar református liturgiaként készült, azonban bevezetése nem történt meg általánosan az erdélyi és a királyhágómelléki egyházkerületek kivételével. Az úrvacsora szertartása e rendtartás szerint sem a vásár- és ünnepnap ientisiztelet főformája, hanem kvázi függelék, amit mutat a liturgikus könyv elrendezése is.

¹⁴ Terminológiai egyenlenségként fogható fel, hogy az irat más helyütt a *homológiát* azonosítja a közösségi bűnvallással. *Reformátusok a kegyelem trónusánál*, 14.

¹⁵ A feloldozás és a kegyelemhirdetés nem feltétlenül szinonim fogalmak és azonos liturgikus cselekmények megnevezésére használatosak. A délnémet liturgikus tájegységből vannak olyan szövegek, ahol a *Trostspruch*ot követi az *absolutio*.

¹⁶ Várnagy Antal: *Liturgika. Szertartásttan. Az egyház nyilvános ientisiztelete*. Abaliget, 1999, 127–141., 252.; Verbényi István – Arató Miklós Orbán (szerk.): *Liturgikus Lexikon*. Budapest, 2001, 44.

2. Úrvacsora

a) Gyülekezeti ientisiztelet úrvacsorával

1. Invokáció (előfohász)	16. Úrvacsora
2. Apostoli köszöntés és a gyülekezet válasza	a) Meghívás az úrvacsorához
3. Kezdőének	b) Úrvacsorai ének
4. Bibliaolvasás (lekció), amely űlve is hallgatható	c) Szereztetési ige
5. Bűnvalló ima ¹⁷	d) Prédikáció
6. Feloldozás	e) Bűnbánó imádság
7. Gyülekezeti ének	f) Apostoli hitvallás
8. Próféta ima	g) Nyilvános vallástétel és fogadalom
9. Igéihirdetés előtti ének	h) Bűnbocsánat-hirdetés
10. Textusfelvétel	i) Meghívás az úrasztalához
11. Prédikáció	j) A szent jegyek kiosztása
12. Prédikációra felelő ének	l) Hálaadó imádság
13. Nagy imádság	m) Hálaadó úrvacsorai ének
14. Csendes imádság	17. Adakozásra való felhívás, hirdetések
15. Az űr imádsága	18. Záróének és ünnepi ientisizteleteinken nemzeti imádságunk
	19. Áldás ¹⁸

A bal oldali oszlopban látható prédikációs ientisizteleti rész nagy százalékban megegyezik a szertartáskönyv 1. pontjában előírt vásár- és ünnepnap délelőtti ientisiztelet rendjével az űr imádságáig, amit a lezáró rész követ.¹⁹ E szerint az agenda szerint minden vásár- és ünnepnap ientisizteletnek (így a vásár- és ünnepnap délutánján tartottnak is) kötelező része a bűnvalló ima és a feloldozás. Arra most nem térhetünk ki, hogy ebben az ágendakoncepcióban a lekcó (bibliaolvasás) tulajdonképpen a bűnbánati rész (tematikus) felvezetéseként értelmezendő, ezért némileg jelentőségében csökken. Nem feltétlenül ez a szándék, de gyakorlati-tapasztalati szinten ezt eredményezi az elrendezés.

¹⁷ „A gyülekezet felállva hangosan mondja a lelkípásztorral együtt.”

Az „Űr Isten, örökkévaló és mindenható Atyánk! Íme, egybegyűltünk itt, és a szentek egységében...” kezdetű imádság alatt a következőt olvassuk: „(Kálvin János imádsága)”. Az imádság eredete, keletkezése azonban a kutatás jelen állapota szerint bizonytalan, ill. ismeretlen.

¹⁸ *A Magyar Református Egyház Ientisizteleti Rendtartása. Második kiadás*. Kolozsvár, 2010, 53–64.

¹⁹ *A Magyar Református Egyház Ientisizteleti Rendtartása*, 21–28.

Szembeötlő és vastagon szedve kiemeltük a bűnbánati cselekmény duplikálását, ismétlését. Ezt még a terminológiai látszatkülönbség-tétel sem oldja fel. Hiába jelenik meg a prédikációs istentiszteleti részben a *bűnvalló ima* és a *feloldozás*, az úrvacsoraiban a *bűnbánó imádság*, az 1985-ös rendtartás terminológiájának továbbéltetésével a *nyilvános vallástétel és fogadalom* (négy kérdés a Ravasz-féle ágendahagyományra támaszkodva), majd a feloldozás helyett a *bűnbocsánat-hirdetés*, egészen nyilvánvaló, hogy egy értelmetlen liturgikus kettőzés áll fenn. Vajon az istentisztelet kezdetén elmondott bűnvallás és kihirdetett feloldozás nem érvényes fél óra múlva ugyanannak az istentiszteleti cselekménynek a folyamatában? Ráadásul az úrvacsorai részben a második közgyónást még a gyónó kérdések is követik, amelyek e helyen tényleg nem ún. „úrvacsorai kérdések”.

Az istentisztelet bevezető szakaszában bevezetendő bűnvallásnak és feloldozásnak az a következménye, hogy az úrvacsora liturgiájával összenőtt bűnbánati cselekményt ki kell onnan venni. Úgy tűnik – pontosan a Csiha-féle ágendahagyomány tükrében is –, hogy erre azonban a teológiai és liturgiai közgondolkodás, közízlés jelenlegi állapota miatt nagyon kevés esély van, ahogyan erre már korábban rámutattunk.

Kádár Ferenc megállapítja, hogy a „legtöbb keresztyén felekezet istentiszteleti rendjében megtaláljuk az abszolutot, elsősorban az eukharisztia [sic!], úrvacsora liturgiájában.”²⁰ Ez a megállapítás nehezen értelmezhető a liturgika és a liturgiátörténet összefüggéseiben, ökumenikus távlatban. Majd továbbmenve kifejti, hogy a „bűnvallásnak és feloldozásnak az istentiszteleti rendben más helyen is szerepet kellene kapnia. Kálvin nagyon fontosnak tartotta, s a strasbourgi példát követve Genfben gyakorolta is az istentisztelet kezdetén az Úr előtt való megalázkodás liturgikus aktusát. Ez a bűnvallás és a rá következő abszolutio formájában történt meg.”²¹ E helyen a szerző arra utal, amit fentebb a *pronaus* (predikációs istentisztelet) és a mise (úrvacsorai istentisztelet) egyesítésével kapcsolatban már láttunk. Azonban mindenképpen rá kell mutatnunk, hogy az istentisztelet bevezető részében gyakorolt bűnvallás és feloldozás után sem Kálvinnál, sem másutt nem jelenik meg másodsor, az úrvacsora szertartásában – ha arra sor került – a közgyónás és a feloldozás. A fenti gondolatmenet után a következő következtetést vonja le Kádár Ferenc:

²⁰ Kádár Ferenc: *Liturgika*. Sárospatak, 2013, 60.

²¹ Kádár: *Liturgika*, 60.

„Ezzel a reformátori örökségünkkel a megújítandó liturgiában élünk kell. Isten színe előtt megjelenésünk kezdetén az igével, mint Isten parancsával kell szembesülnünk, amire bűnvalló imádsággal adhat választ a gyülekezet, és ekkor szólalhat meg a kegyelem ígéje, az abszolutio.”²² Ahogyan jelzi, a könyv ún. konstruktív részében konkrét szövegjavaslatot is közöl: az istentisztelet bevezető részét képező bűnbánati aktus elnevezése Kádárnál és a Liturgiai Bizottságban: „*coram Deo* liturgia”²³ hiszen a gyülekezet, az ember Isten színe elé lép, Isten színe előtt áll. A „*coram Deo* liturgia” az „ige – bűnvallás – feloldozás” hármas egységéből áll össze klasszikusan, és nem más, mint az, amit a liturgiátörténetben közgyónásnak, bűnvallásnak, *Offene Schuld*-nak ismerünk. A Csiha-féle koncepció és a „*coram Deo* liturgia” között az az egyik markáns különbség, hogy e helyen a bevezető igeolvasás (a példában a Tízparancsolat) önálló liturgiai cselekmény, nem keveredik a lekciónal (bibliaolvasással), azt is autentikus egységnek hagyja meg. A *feloldozással*, amely szövege a sokat idézett Jn 3,16-17, az a probléma itt és másutt is, hogy az idézett bibliai vers *expressis verbis* nem tartalmazza a bűnbocsánat, az elengedés fogalmait. Kérdés, hogy feloldozást lehet-e konkrét bűnbocsánat-hirdetés nélkül hirdetni, vagy inkább ún. kegyelemhirdetésről van szó?

A liturgiai kettőzés problémáját egyáltalán nem említi meg Kádár Ferenc. Az úrvacsora szertartásának ismertetésekor számos elvi és gyakorlati hiányosságot nevez meg, majd elmondja, hogy az úrvacsora örvendező és eszkatológikus jellege háttérbe szorult, úrvacsorázásunk erősen „nagy-pénteki jellegű”, amit – mint írja – felerősített az, hogy őseink a korábbi önálló „gyónó istentisztelet elemeit (közgyónás, önmagunk megpróbálása) beemelték az ünnepi, úrvacsorás istentisztelet rendjébe, így a bűnbánat motívum a kelleténél erőteljesebb hangsúlyt kapott az eukharisztikus [sic!] jelleg kárára.”²⁴ Az úrvacsorai rész természetes részét képezi a továbbiakban is a bűnbánati aktus, amit nem illet kritikával.²⁵ A néven nevezett problémák pontosan a bűnbánati cselekmény és az úrvacsora összekeveredéséből erednek, amin nem fog segíteni az sem, ha az istentisztelet elejéhez ún. „*coram Deo* liturgiát”, ill. pontosabban: „*coram Deo*” liturgikus

²² Kádár: *Liturgika*, 60.

²³ Kádár: *Liturgika*, 76–77.

²⁴ Kádár: *Liturgika*, 88.

²⁵ Kádár: *Liturgika*, 90. Ugyanígy Kozma Zsolt sem lát történeti vagy elméleti problémát. Vö. Kozma Zsolt: *Liturgika*. Kolozsvár, 2000, 48–49., 52–53.

részt illesztünk, hiszen az alapproblémát nem kezeljük, és kérdésessé válik, hogy ez a liturgiátörténeti párhuzamokból átvett vagy átveendő elem az istentisztelet bevezető szakaszában pontosan mit is jelent.

Érdekes XX. század közepi liturgiai törekvés Magyarországon az 1948-1951-es liturgiai „reform” és annak meghíúsulása, eltorzulása. Már ekkor revízió alá kívánták venni az 1931-től bevezetett ún. Ravasz-féle rendtartást. A debreceni tanári kar 1949. őszi elhíresült istentisztelet-tervezete a fennálló ének után beiktatta volna a Tízparancsolatot, amit a *Bűnvalló imádság* (kötött szöveg, a gyülekezet fennhangon mondja) és a *Feloldozás*, majd az *Apostoli hitvallás* követett volna. Az úrvacsorai részben a szereztetési ígét – e tervezet szerint – egy ún. *Egyéni hitvallás* (kérdések és feleletek)²⁶ követi, majd a jegyek kiosztása.²⁷ Ravasz László tervezetében – szintén 1949-ből – a homíliás istentiszteleten főének után *Bűnvallás és bűnbocsánathirdetés* következik, a Liturgiai Bizottság javaslata szerint a kezdő (invokációs) ének után *Az Ige mint törvény, Bűnvallás és bűnbocsánat hirdetés* következik, az úrvacsorai részben pedig semmilyen bűnbánati cselekmény nem kap(ott volna) helyet.²⁸ Ezt részben tükrözi az 5078/1950. számú konventi határozat, valamint az 1950-ben kiadott kézirat is, amely az *Istentiszteleti rendtartás* (érvényben 1931-től) szövegének revízióját tartalmazza,²⁹ bár ebben a prédikációs (homíliás) istentisztelet bevezetésébe beiktatott bűnvallás és bűnbocsánat-hirdetés mellett az úrvacsorai részben változtatott gyónó kérdésekkel, de újból megjelenik a bűnbánati aktus.

A bűnvallás és bűnbocsánat-hirdetés az ember Isten elé lépésének kultuszi problémájával szembesít, liturgiátörténeti és liturgikai kérdéseket vet fel. Az elméleti-teológiai alapigazságok liturgiai alkalmazása, visszatükröződése, gyakorlati megvalósulása talán mai egyházi közbeszédünk egyik legizgalmasabb és egyúttal legellentmondásosabb kérdése, és mint láttuk: a szertartási, teológiai és terminológiai kérdések elválaszthatatlanul összefüggnek egymással.

²⁶ A konkrét szövegtervezet nem ismert előttem.

²⁷ Ismerteti: Kovács József: *A Magyarországi Református Egyház 1948/51-es liturgiai reformja*. 62–63. In: Sárospataki Füzetek (2003/2) 57–77.

²⁸ Kovács: *A Magyarországi Református Egyház 1948/51-es liturgiai reformja*, 64–65.

²⁹ *Istentiszteleti rendtartás a Magyar Református Egyház számára*. [Budapest, 1950], 8., 28–30.

Karasszon István:

Theologia est grammatica

Luther Márton mondása ezerszer is helyesnek bizonyult: a teológia lényegében véve nyelvészet – nevezetesen a kimondhatatlan elbeszélésének művészete (das Reden vom Unsagbaren). Ez természetesen a mi sajátos helyzetünkben még fokozott mértékben is áll; nem csupán az a feladatunk, hogy Luther Mártonnal együtt helyesen megfogalmazzuk azokat az alapvető tételeket, amelyek a hitből való megigazulást Pál apostol óta újra a középpontba állítják, hanem dupla bonyolult feladatot kell megoldanunk. Egyrészt nyilván a kisebbségi nyelvészeti helyzetben is meg kell fogalmazzuk mondanivalónkat. A másik probléma pedig inkább az, hogy az óriási tradícióvesztésben, ill. a nyelvrontás időszakában újra fogalmazzuk azokat a tételeket, amelyeket eleink fontosnak tartottak – ráadásul oly módon, hogy azok aktualitását is fenntartsuk. Egyrészt a tradíció megőrzésének feladata hárul ránk, ugyanakkor pedig egy óriási fordítói feladat is: azt is indokolnunk kell immár, hogy miért fontos a régi kifejezések fenntartása, ill. ezeknek mi a relevanciájuk a mai kontextusban. Erre a kettőre szeretnék példákat felhozni.

Az első egyszerűen a klasszikus református dogmatikák nyelvi kérdését illeti. Vajon mennyire van a mai egyházi nyelvezetben otthon az, amit évszázadokig a református hittételek megfogalmazásának tartottak? Erre Heinrich Heppe és Ernst Bizer fontos munkájának a főbb tételeit hozhatjuk fel példának (*Die Dogmatik der evangelisch-reformierten Kirche*, Neukirchen-Vluyn: Verlag des Erziehungsvereins Moers, 1958). A dogmatikai tételek sorban így hangoznak Heppe és Bizer összefoglalója szerint:

De theologia naturalis et relevata – A természeti teológiáról és a kijelentés teológiájáról

De Scriptura sacra – A Szentírásról

De fundamento doctrinae Scripturae sacrae – A Szentírásról szóló tan alapról¹

¹ Magyarul inkább: alapjairól.